

Prof. dr. Izet MAŠIĆ

Uloga i doprinos mr. ph. Samuela Elazara razvoju zdravstva i farmacije na gračaničkom području

Sažetak

Mr. ph. Samuel Elazar, rođeni Gračanlija, doajen je historije zdravstvene kulture Bosne i Hercegovine i bivše Jugoslavije. Čitav svoj životni vijek posvetio je proučavanju historioграфске građe o razvoju zdravstvene i farmaceutske službe, te zdravstvene kulture uopće. Iza sebe je ostavio bogat istraživački opus djela iz različitih perioda razvoja ovih struka, od kojih su neka već publicirana, a neka još uvijek čekaju mlađe kolege da to učine. U tim materijalima, između ostalog, nalaze se i historioграфski podaci o razvoju zdravstva i farmacije na gračaničkom području, o čemu i pišemo u ovom članku. Ovim putem, ispunjavamo samo mali dio duga prema našem Gračanliji i uvaženom naučniku i istraživaču. Ključne riječi: Gračanica, zdravstvo, farmacija.

1. Uvod

O razvoju zdravstvene službe i farmaceutske službe u bivšoj Jugoslaviji, zatim u našoj Republici Bosni i Hercegovini, a posebno u pojedinim lokalnim regijama i područjima prilično malo se zna. Pojedini naši naučnici i istraživači, poput: prim. dr. Hamdije Karamehmedovića, prim. dr. Alije Karahasanovića, dr. Ace Đuričića, prof. dr. Ajnije Omanić, Osman-ef. Sokolovića, Kasim-ef. Dobrače, prof. dr. Dragutina Murke, mr. ph. Samuela Elazara,

prof. dr. Izeta Mašića i dr., bili su oni rijetki intelektualci koji su istraživali historioграфsku građu u ovoj oblasti s orijentalnih jezika, a zatim i nekih inozemnih, kao napr. njemačkog i drugih zapadnjačkih jezika. Nažalost, veliki dio te građe ostao je neistražen ili nedovoljno istražen, a onaj dio koji je publiciran faktografski i sadržajno u pojedinim segmentima ne prikazuje pravo činjenično stanje. Tek u posljednje vrijeme, angažirani su odgovarajući kadrovi - istina još uvijek u nedovoljnom broju - i određena finansijska sredstva - da se dio preostale građe u ovoj oblasti, koja je sačuvana od brutalnog agresorskog uništenja ovih proteklih godina studioznije istraži i analizira u ovoj oblasti i s naučnijeg stanovišta.

Nesumnjivo, da velika zasluga u ovim istraživanjima, posebno rezultati, koji su ostavljeni kao pisane publikacije, pripada velikom historioграфu, rođenom Gračanliji mag. ph. Samuelu Elazaru. Zahvaljujući činjenicama koje je ostavio u nekoliko svojih pisanih djela, mi koji se sada bavimo istraživanjem u ovom području, dobili smo putokaz kako da to lakše i kvalitetnije učinimo.

2. Zdravstvo i apotekarstvo u osmanskome periodu

Osmanska vladavina u Bosni i Hercegovini započela je padom Bosanske kraljevine 1463. godine, a zatim i Hercegovine 1483. godine, a trajala je sve do austrougarske aneksije 1878. godine, nakon što je Berlinskim ugovorom od 13. jula 1878. godine Austro-Ugarskoj povjerena uprava nad Bosnom i Hercegovinom. Tokom osmanske vladavine na bosankohercegovačkim prostorima, bez obzira na novodonesenu vjeru - islam, patarensko plemstvo i veliki dio domaćeg stanovništva nisu pretrpjeli drastične društvene i

političke promjene, pa je Bosna umnogome očuvala svoj slavenski karakter. Moć plemstva rasla je do te mjere da je Bosna krajem XVIII stoljeća bila država u državi, a grad Sarajevo neka vrsta esnafske republike sa izvanrednim obrtom i trgovinom. Tokom više stoljeća osmanske vladavine smjenjivali su se više ili manje sposobni, nadareni, čvrsti i dalekovidni turski namjesnici, od kojih će najveće i najznačajnije reforme u svim segmentima političkog, društvenog, kulturnog i drugog života, pa dijelom i u segmentima zdravstvene zaštite, sprovesti Gazi Husrevbeg i Šerif Topal Osman-paša. Prvome će pripasti zasluga što je iz svojih vakufskih zadužbina omogućio osnivanje prvih hospitalnih ustanova u Bosni i Hercegovini, a drugome slava da je tokom svog službovanja u Bosni između 1861. i 1869. godine učinio značajne društvene i zdravstvene reforme, te osnovao Vakufsku bolnicu u Sarajevu 1866. godine. Topal Osman-paša je, također, poslao na školovanje u Carigrad prve Bosance, Mehmeda Šerbića, Zarifa Skendera i Jakova Sumbula (1,2,3).

Dolaskom austrougarske uprave na naše prostore, zdravstvenoj djelatnosti se poklanja još veća pažnja, prvenstveno u želji da novopridošlom državnom aparatu i članovima njihovih porodica, bude osiguran što bolji zdravstveni komfor. Zato se donose mnoga zakonska akta u oblasti zdravstva, zapošljava novi školovani medicinski kadar iz inozemstva, te osnivaju, za to vrijeme savremene stacionarne hospitalne ustanove, u svim većim mjestima Bosne i Hercegovine (4).

2.1. Zdravstvene prilike i načini liječenja stanovništva

Organizirana zdravstvena služba započela je otvaranjem azila za duševne bolesnike u Hadži Sinanovoj

tekiji u Sarajevu 1768. godine. Do tada jedine zdravstvene ustanove u Bosni i Hercegovini bile su apoteke, koje su uglavnom otvarali stranci. Praktično, prvi kvalificirani zdravstveni kadrovi bili su apotekari, a školovani liječnici bili su franjevci, koji su u svojim samostanima liječili bolesnike, prevodili ljekaruše s drugih jezika i osnivali medicinske biblioteke. Među prvim školovanim liječnicima u Sarajevu i BiH uopće, uglavnom su Jevreji, a krajem XIX stoljeća i prvi Bosanci odlaze u Carigrad i završavaju studije medicine. Prve hospitalne ustanove su osnovane zahvaljujući posljednjem bosanskom guverneru - valiji Šerif Topal Osman-paši, koji iz sredstava Gazi Husrevbegovog vakufa 1866. godine gradi Vakufsku bolnicu za civilno stanovništvo i tursku Vojnu bolnicu za vojsku. Vakufska bolnica u Sarajevu će nakon osnivanja Zemaljske bolnice postati bolnica za liječenje duševnih bolesti do 1909. godine, kada je osnovana Umobolnica u okviru Zemaljske bolnice. Turska vojna bolnica će biti više puta restaurirana i dograđivana tokom turskog perioda, a potom i za vrijeme austrougarske vlasti. U vrijeme svog osnivanja ova bolnica je bila moderan objekat izgrađen po zapadnoevropskim građevinskim kanonima. Oba ova objekta bit će 1970. godine stavljeni pod zaštitu države kao spomenici kulture.

Slijedeća vakufska bolnica, koja je otvorena u BiH tokom osmanskog perioda, je ona u Tuzli, koju je otvorio prvi Bošnjak liječnik dr. Mehmed Sami Šerbić (1847.-1918.), utemeljivač organizirane zdravstvene službe na području tuzlanske regije (3,4). Doktor Šerbić je rođen u Sarajevu 1847. godine, gdje je

završio Veliku ruždiju, a studij medicine na Medicinskom fakultetu u Istanbulu 1873. godine. Po povratku u domovinu, jedno vrijeme radio je kao liječnik zborničkog kadiluka, da bi 1874. godine bio postavljen za liječnika Zborničkog sandžaka, čiji je glavni grad bio Tuzla. Odmah po dolasku u Tuzlu, ispoljava izuzetnu inventivnost i stručnost, te pokreće niz značajnih akcija u cilju poboljšanja zdravlja stanovništva tuzlanske oblasti. Zahvaljujući njemu podignuta je druga po redu u BiH - Vakufska bolnica u Tuzli, otvorena 1874. godine - kao tuzlanska hastahana - locirana u sadašnjoj ulici nazvanoj njegovim imenom, a nekadašnjoj Strmoj ulici. Ova bolnica također je izgrađena vakufskim sredstvima, a radila je do 1886. godine, kada je izgrađena nova Općinska bolnica u Tuzli. U novoizgrađenoj bolnici, doktor Mehmed Šerbić je radio sve do svoje smrti 1918. godine. Slovio je za neumornog i predanog dobročinitelja, hrabrog liječnika u ratovima 1875.-1876. godine oko Bijeljine i na granici prema Srbiji, veliki patriota, ali i veoma pobožan musliman. Ostalo je zapisano da je pripadao nakšibendijskom derviškom redu. Bio je posljednji, dobrovoljni šejh Tuzlanske tekije, koja je bila locirana nedaleko od njegove porodične kuće. Također se zna da je pratio bosanske hadžije 1892. godine na hadž, a i sam je postao hadžija. Godine 1871. osnovao je čitaonicu (kiraethanu) u Tuzli i bio je njen predsjednik sve do 1914. godine, kada je ova prestala s radom. I sam Šerbić je imao vrlo bogatu biblioteku vrijednih knjiga na nekoliko jezika. Mnogo je čitao i radio, govorio je turski, arapski, perzijski, grčki, francuski, a služio se i njemačkim jezikom. Iza sebe je ostavio napisano jedno obimnije djelo na turskom jeziku iz oblasti medicine čiji

je naslov "Kavanini Džerahin" ("Zakoni hirurgije"). Bio je omiljen, poštovan i cijenjen među kolegama kao izvrstan liječnik internista, a redovan član Zbornice liječnika Kraljevine Hrvatske i Slovenije postao je u Zagrebu 1898. godine. Interesantno je spomenuti, da je od osmero njegove djece, njegova kćerka doktorica Hiba Šerbić-Ramadanović bila prva žena muslimanka koja je završila Medicinski fakultet u Beogradu, a inače jedno vrijeme bila šef Prve interne klinike u Sarajevu (2,3).

Dr. Mehmed Sami Šerbić, prvi
liječnik Bošnjak

2.2. Prvi kvalificirani zdravstveni kadrovi

Sve do druge polovine XIX stoljeća stanovništvo Bosne i Hercegovine uglavnom se liječilo po kućama. Zdravstvenu zaštitu, bolje rečeno po-

moć oboljelom stanovništvu, pružali su razni vračari, nadriliječnici, svećenici svih vjeroispovijesti, berberi, a imućnijim, pogotovo težim bolesnim osobama, dolazili su kvalificirani liječnici iz Dubrovnika i drugih mjesta Dalmacije. Turski i bosanski velikaši su imali svoje liječnike na raspolaganju. Praktično, prve sanitarne ustanove u Bosni i Hercegovini podižu se u XVI vijeku (kućna i javna kupatila, javni nužnici, česme, vodovodi, kanalizacija), koje su omogućile održavanje visokog nivoa lične higijene stanovništva, ali i bila određena vrsta prevencije nastanku i širenju različitih bolesti. Istina, mjere održavanja lične higijene nisu mogle spriječiti širenje epidemija kuge, kolere, tuberkuloze, sifilisa, lepre, trahoma, favusa, gljivičnih i drugih bolesti. Za njihovo saniranje bio je neophodan kvalificiran medicinski kadar i dobro organizovane hospitalne zdravstvene ustanove u kojima se mogla pružiti adekvatna i stručna medicinska pomoć.

2.3. Prve hospitalne zdravstvene ustanove

Inicijativa za izgradnju prvih bolnica u Bosni i Hercegovini pokrenuta je tek sredinom XIX stojeća. Do izgradnje prvih bolnica civilna lica su se uglavnom liječila kod svojih kuća, a za vojnike u vrijeme epidemija formirale su se poljske bolnice izvan gradova. U izvjesnim situacijama, za njihovo liječenje iznajmljivane su privatne zgrade, odnosno hanovi. Bolesni vojnici su liječeni u kasarnama. U prvoj polovini XIX stojeća u Sarajevu je postojao karantin - "Crkveni han", na području starog kršćanskog groblja na Marijin Dvoru, koji je služio za izolaciju sumnjivih osoba i članova njihove porodice.

Prva bolnica u Bosni i Hercegovini podignuta je 1866. godine u Nadkovačima, u mahali Kučuk-hatib (Nadmolini) u današnjoj Halilbašića ulici broj 16. Podigao ju je Topal Osman-paša, na nagovor dr. Jozefa Kečeta, sredstvima vakufskih prihoda koje je odobrio mutevelija Gazi Husrev-begovog vakufa u iznosu od 30.000 groša. Bolnica je prvobitno imala 32 kreveta i to samo za muškarce (4 sobe po 8 kreveta). Otvorena je 8. oktobra 1866. godine, a godinu dana kasnije dozidana je još jedna zgrada za žene sa 8 kreveta, tako da je Vakufska bolnica u Sarajevu imala ukupno 40 kreveta. Ova bolnica, kao i ona u Tuzli, podignuta je i izdržavana od uprave muslimanskih zadužbina "Vakuf". U njoj su se liječili besplatno, bez razlike, bolesnici svih vjerskih pripadnosti. Vakufsku bolnicu je vodio dr. Jozef Kečet (Joseph Koetschaet), ali su mu pomagali i drugi liječnici koji su radili u Sarajevu. Osim dr. Kečeta, u bolnici je radio upravitelj i apotekar Jakov Sumbul i više poslužitelja. Pomagali su mu i dr. Džemal ef. i hirurg dr. Nuri ef., liječnici iz turske vojne bolnice, koja je otvorena iste godine na lokalitetu Marindvora, u tadašnjoj Aleksandrovoj ulici, a na uglu sadašnjih ulica Maršala Tita i Magribije. Kratko vrijeme je u ovoj bolnici radio i dr. Zariif Skender, prije no što će otići u Novi Pazar. U Vakufskoj bolnici će dr. Karl Bajer (Carl Bayer) učiniti prve neurohirurške operacije 1891. godine.

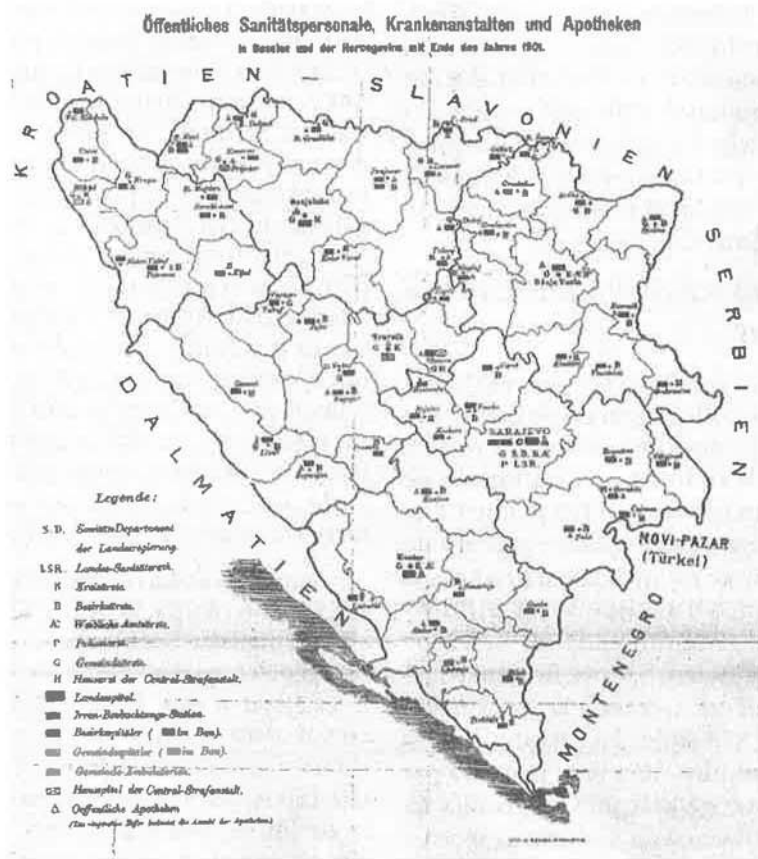
Sama Vakufska bolnica je nastavila rad i nakon okupacije Austro-Ugarske, kao Zemaljska bolnica, sve dok nije završena i otvorena Zemaljska bolnica u Sarajevu 1. jula 1894. godine. Tada će Vakufska bolnica biti pretvorena u Bolnicu za duševne bolesti (Umobolnica). Dakle, prva bolnica u Bosni i Hercegovini, osnovana je sredstvima Gazi Husrev-begovog vakufa. Istim sredstvima je izdržavana punih 16 godina, a još

14 godina Vakuf je davao subvencije bosanskohercegovačkoj Zemaljskoj vladi za rad te bolnice.

Vakufska bolnica u Tuzli - Tuzlanska hastahana, data je na upotrebu u jesen 1874. godine. Sastojala se od osam prostorija: četiri bolesničke sobe sa po deset kreveta, prostorija za ordinaciju, prijemna ambulanta, kuhinja i soba za stalno dežurajuća dva bolničara. U dvorištu hastahane postojala je ljetnja kuhinja, priručni magacin i drvarnica. Zgrada ove Vakufske bolnice u Tuzli i danas postoji i služi kao stambeni objekat. Dr. Mehmed Šerbić je dugi niz godina bio jedini liječnik ove bolnice.

3. Zdravstvene prilike i gračaničko zdravstvo u austrougarskom periodu

Okupacija Bosne i Hercegovine dovodi u našu državu brojne austrougarske stručnjake, administratore i drugi kadar koji će od 1878. godine, kada je izvršena aneksija, pa do 1918. kada je Austro-Ugarska napustila Bosnu i Hercegovinu, izvršiti korjenite reforme - društveno-političke, obrazovne, zdravstvene i druge.

Mreža zdravstvenih organizacija u BiH 1901. godine

S obzirom da je glomazni austrougarski aparat zaposleo sve regije u BiH, a sa sobom donio svoj stil života, bonton, navike i sve ostalo, uključujući i članove svojih familija, normalno je bilo da će, s obzirom na pretenzije dužeg ostanka u BiH, prije svega izgrađivati savremen sistem pružanja zdravstvene zaštite, prvo svojim građanima pa onda i ostalom stanovništvu BiH. Osniva se pri Zemaljskoj vladi u Sarajevu Zdravstveni savjet, donose se odgovarajuća zakonska akta i pravilnici u zdravstvenom sistemu, grade se Zemaljska bolnica u Sarajevu, te nekoliko kotarskih (Bihaćka, Banjalučka, Mostarska, Sarajevska, Travnička i Tuzlanska) i općinskih bolnica (2). U nekoliko gradova na području Bosne i Hercegovine prvo se grade privremene bolnice s vrlo ograničenim uređajima i kapacitetima, a koje su bile smještene u već postojeće zgrade adaptirane za ove potrebe. Te tzv. "nužne bolnice" (notsspittaler) s vrlo malim brojem bolesničkih postelja bile su snabdjevene samo s najnužnijom opremom, te stoga nisu mogle zadovoljiti potrebe cjelokupnog bosanskohercegovačkog stanovništva sa zdravstvenom zaštitom. One će biti samo prijelazne medicinske stacionarne ustanove, jer će austrougarska uprava 1886. godine u sjedištima okruga i nekih kotara (srezova) pristupiti izgradnji tzv. općinskih bolnica. Općinske bolnice su podizane i održavane manjim dijelom iz sredstava samih općina, a većim dijelom iz dotacija Zemaljske vlade u Sarajevu. Ove općinske bolnice bile su snabdjevene skromnom opremom, skromnim medicinskim instrumentima i drugim sredstvima, a neke od njih su imale i posebne laboratorije. Vodili su ih općinski liječnici, postavljeni od općinskih vlada, dok je u posebnim slučajevima vođenje

općinskih bolnica bilo povjereno kotarskim (sreskim) liječnicima. Takve općinske bolnice podignute su u Tuzli 1886. godine sa 30 postelja, u Prijedoru 1886. sa 13 postelja, u Brčkom 1886. sa 16 postelja, u Mostaru 1887. sa 42 postelje, u Konjicu 1889. sa 14 postelja, u Banjaluci 1892. sa 64 postelje, u Višegradu 1896. sa 11 postelja, u Bijeljini 1900. sa 27 postelja, zatim u Trebinju sa 27 postelja, Foči sa 6 postelja, Prnjavoru sa 20 postelja, Bosanskom Novom sa 20 i Derventi sa 32 bolničke postelje. Godine 1893. izdata je posebna instrukcija za liječničku službu u ovim bolnicama, s jasnim propisima o obračunavanju bolničkih troškova koje je trebalo naplaćivati od općina. Svaka od ovih općinskih bolnica kasnije je proširila svoje kapacitete.

U periodu između 1892.-1903. godine austrougarska uprava pristupa izgradnji i otvaranju kotarskih (sreskih) bolnica, i to u Kotor Varoši, Kladnju, Srebrenici, Cazinu, Livnu, Varešu, Gacku, Ključu i Goraždu. Građene su po tipskom principu i sastojale su se od glavne zgrade u kojoj su bile smještene dvije bolesničke sobe za muškarce sa 18 kreveta, dvije sobe za žene sa 6 kreveta, jedna ambulanta, jedna prostorija za operacije, jedna kućna apoteka, dvije čekaonice, jedna kuhinja, te spremnica, magacin, banjska prostorija i neophodne nus prostorije. Uz zgradu su postojale izolirane prostorije za bolesnike, te prostorije za pranje i sušenje rublja, prostor za dezinfekciju i posebna mrtvačnica. Uz bolnicu je bila zasebna upravna zgrada i stan za bolničkog liječnika.

Ukupno je u periodu vladavine Austro-Ugarske monarhije u BiH izgrađeno tridesetak takvih institucija. Zapošljava se, uz postojeći naslijeđeni kadar iz osmanskog perioda, kadar iz

Beča, Pešte, Praga i ostalih evropskih gradova. Bili su to sve poznati liječnici univerzitetskih i drugih bolnica ovih gradova, koji će postati nosioci novog i kvalitetnijeg tipa pružanja zdravstvene zaštite, a istovremeno i odgojitelji mladih, domaćih zdravstvenih kadrova. Među ovima, normalno, bilo je i domaćih-bečkih đaka, dakle liječnika koji su rođeni na našem podneblju a odškolovali na bečkom i drugim medicinskim univerzitetima. Nekolicina od pobrojanih su svoju službu započeli ili pak jedan dio svog "službenog roka" po zadatku i dekretu Zemaljske vlade odradili u Gračanici.

Prema podacima Samuela Elazara, te nekih starijih naših sugrađana, npr. Kemala Osmanbegovića i dr., u Gračanici, između ostalih, upamćeni su sljedeći ljekari:

Dr. Justin Karlinski (u periodu 1891-1893.), između ostalih svojih aktivnosti tih godina pratio je bosanske hadžije na Čabu i brinuo se o njihovom zdravlju i životima. O svom putovanju do Džede i boravku tamo, napisao je Zemaljskoj vladi u Sarajevu opširan izvještaj koji je sačuvan u Arhivu BiH i vrijedan je dokument iz tog perioda. Doktor Karlinski, osim što se bavio ljekarskom praksom, važio je i za dobrog medicinskog stručnjaka i istraživača. U Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu postoji jedan članak Dr. Karlinskog o rezultatima njegovog arheološkog istraživanja i opis nekih sorti algi koje je otkrio na području gračaničkog sreza.

Doktor Hildes, bečki đak, važio je za dobrog dijagnostičara i terapeuta. Posebno se angažirao na organizaciji zdravstvene službe u Gračanici i

planiranju i provođenju preventivnih aktivnosti, te edukaciji stanovništva o higijenskim navikama.

U Gračanici se izvjesno vrijeme zadržao i **doktor Blajcher**, kojeg se starije Gračanlije sjećaju kao dobrog, savjesnog i požrtvovanog liječnika. Obojica pomenutih austrijskih liječnika naučili su bosanski jezik, znači lako su komunicirali sa domaćim življem, uživali su povjerenje i bili omiljeni u narodu.

U Gračanici se, također, obreo **doktor Egon Zaharatka**, koji je slovio za izuzetno sposobnog liječnika praktičara, bio je vrlo učen, lijepih austrijskih manira, svojstvenijih, inače, bečkim i drugim austrijskim đacima. Puno se angažirao u radu na terenu, obavljajući kućna liječenja i kućne posjete. Istražujući građu u Nacionalnoj knjižnici u Beču za svoju knjigu "Zemaljska bolnica u Sarajevu", koju sam objavio povodom stote godišnjice osnivanja ove bolnice 1994. godine, našao sam podatke o doktoru Zahratki, o njegovom naučnom djelovanju. Dakle, još dok je boravio kao liječnik praktičar u Gračanici, pisao je stručne radove i objavljivao ih u "Jarbuch des Landesspitals in Sarajevo", nakon čega je zapažen i pozvan od strane Zemaljske vlade da preuzme rukovođenje odjelom Neuropsihijatrije u novoosnovanoj Zemaljskoj bolnici u Sarajevu, koje je bilo upražnjeno. Ostao je u tom odjelu sve do odlaska austrougarskih službenika iz BiH.

Nakon njegovog odlaska u Sarajevo, u Gračanicu je na službu došao **doktor Drago Plantaj** (oko 1910. godine), sin ranijeg okružnog načelnika u Tuzli, doktora Plantaja. Manirom i iskustvima kakve su stekli bečki đaci, jer je i on pripadao njihovom krugu, proveo je izvjesno vrijeme radeći u

Gračanici kao liječnik, a zatim, zahvaljujući svojim izuzetnim stručnim sposobnostima, pozvan je u Zagreb da preuzme dužnost direktora Zakladne bolnice.

Doktor Galžinski, liječnik poljskog porijekla, upućen je u Gračanicu sa zadatkom da suzbije koleru koja se tokom Prvog svjetskog rata pojavila u Posavini, pa i u gračaničkom srezu. Godine 1919. doktor Galžinski napušta BiH i vraća se u svoju rodnu domovinu Poljsku, odnosno grad Krakov, gdje nastavlja službu.

I najzad, spomenućemo da je u ovom periodu, nakon odlaska doktora Galžinskog, u Gračanicu kao liječnik radio **doktor Ivo Mrčić**, rodom iz Trpnja, na poluotoku Pelješcu, koji je također slovio za učenog i stručnog praktičara, s manirima prijatnog i veselog ophođenja u društvu i u kontaktima sa Gračanlijama.

4. Podaci o apotekarskoj službi u gračaničkom kraju

Ne zna se tačno da li je prva apoteka u Gračanicu otvorena 1894. godine ili ranije, ali postoji podatak da je u ljetu te godine Zemaljska vlada BiH odobrila otvaranje apoteke u Gračanicu diplomiranom farmaceutu Johanu Stanislavu Njemčeku. Lokacijski je ta apoteka bila smještena nasuprot nekadašnje prodavnice obuće "Borovo", odnosno starog kina. Njemček je po nacionalnosti bio Čeh, i s obzirom na prirodu njegovog jezika, vrlo brzo je savladao domaći bosanski jezik i lako je uspostavljao kontakte sa građanima. Treba imati na umu da je to bio period, odnosno vrijeme relativnog konzervatizma, odnosno prisustva određenih tabua, predrasuda i slično kod našeg naroda. Otuda i određeno nepovjerenje prema lijekovima i trava-

ma koji su im preporučivani za liječenje. Osim toga, stanovništvo je još uvijek bilo, po inerciji, opredijeljeno i više se obraćalo narodnim ljekarima ili

nadriljekarima, te vjerskim i drugim službenicima, vjerujući u ono što su im oni davali ili preporučavali. Znam za podatak koji mi je ostavio moj rahmetli otac Muhamed ef. Mašić u svojim rukopisima, a dio tih rukopisa sam već objavio u knjigama "Moji stavovi...", "Moje gledanje na velesile svijeta", "Moja uvjerenja i vjerovanja", "Džemaluddin Afganija - život i djelo", "Tarihi Muhameda Mašića" (5) da je i moj rahmetli djed hadži Smail-ef. Mašić, gračanički i kladanjski muderis iz 1907. godine, također bio jedan od vjerskih službenika koji se vrlo stručno služio ljekarušama s turskog i arapskog jezika. Neke od tih ljekaruša još uvijek čuvam u svojoj biblioteci, a neke je moja familija poklonila Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

Gračanički srez je u to doba imao negdje oko tridesetak hiljada stanovnika, a sam grad Gračanica između četiri do pet hiljada, tako da je jedna apoteka na ovoliki broj stanovnika bila nedovoljna. Za Njemčeka se zna i to da je bio sakupljač ljekovitog bilja koje je u vlastitoj režiji sušio, prerađivao a zatim i izvezio u Peštu, Beč, Prag i druge gradove Evrope, a zauzvrat dobijao gotove lijekove, koje je onda prodavao stanovništvu. Osim toga, Njemček je u Gračanici instalirao posebne strojeve za izradu soda-vode koja je u narodu, u ono vrijeme smatrana nekom vrstom lijeka i bila zamjena za mineralnu vodu. Njegovom smrću, 1917. godine, apoteka biva zatvorena, sve do proljeća 1919. godine. Bio je to jako težak period za građane Gračanice, jer je bjesnio Prvi svjetski rat, bili su jako teški uvjeti života, harale su epidemije, između ostalih, čuvena pandemija španskog gripa, tako da su građani morali za najobičnije lijekove odlaziti u Doboj ili Tuzlu.

S obzirom na stroge austrijske zakonske propise o farmaceutskoj službi, po kojima je apotekom mogao rukovoditi samo diplomirani farmaceut, sa pet godina staža, Vlada u Sarajevu morala je apoteku u Gračanici držati zatvorenom bez obzira što je krajem 1918. godine u Gračanicu došao mladi magistar farmacije Josip Smukler iz Osijeka, koji zbog takvih propisa nije mogao voditi tu apoteku. U proljeće 1919. godine Njemčkovu apoteku od njegove supruge udovice kupuje magistar farmacije Aleksandar Grlić, i na opće zadovoljstvo naroda otvara apoteku, lijepo preuređenu i bogato snabdjevenu lijekovima. Za magistra Grlića se znalo da je odličan stručnjak, čiji su članci objavljivani u stručnim časopisima. Poslije Drugog svjetskog rata Grlić je bio jako angažiran u Far-

maceutskom društvu Hrvatske, gdje je često držao stručna predavanja kolegama.

Jedno kraće vrijeme u Gračanici je radio magistar farmacije Lutvo Muftić. Ubrzo, međutim, otvara apoteku u Konjicu, a ovu gračaničku prodaje magistru farmacije Hugi Oršaniću, koji je bio bez posebnih stručnih sposobnosti, ali zato društveno-politički dosta aktivan i ambiciozan. Svojom inicijativom i angažmanom u Gračanici obnovio je Dobrovoljno vatrogasno društvo. Na njegovu inicijativu izgrađena je lokalna električna centrala i razvedena struja u gradu, a također i prvi vodovod. U nekoliko navrata biran je za općinskog vijećnika i njemu pripada veći dio zasluga što je Gračanica, od jedne učmale kasabe, prerasla u lijepo i čisto trgovačko mjesto. Hugo Oršanić seli u Sarajevo a gradsku gračaničku apoteku preuzima magistar farmacije Viktor Kolman, Slavonac, koji ponovo preuređuje apoteku (koju je Oršanić bio prilično zanemario), i zahvaljujući svojim trgovačkim sposobnostima i ličnoj ambiciji osigurava kvalitetnije i frekventnije snabdijevanje Gračanice lijekovima. Nažalost, po izbijanju Drugog svjetskog rata, u proljeće 1942. godine, kao i drugi Jevreji, zarobljen je i strijeljan od strane Nijemaca.

Nakon Kolmana (ili Kalmana) u Gračanicu kao farmaceut dolazi Velimir Svečenski iz Tešnja (ustvari iz tešanjskog zatvora, gdje je bio zatvoren), inače rodom iz Osijeka, vrstan stručnjak i veoma susretljiv čovjek, koji je u Gračanici radio sve do svoje smrti (umro od srčanog udara) 1970. godine, kada je prenesen u rodni Osijek i tamo sahranjen. Nakon njegove smrti, jedno vrijeme apoteka je bila zatvorena (nešto više od godinu dana), a zatim je preuzima magistar farmacije Anastazi-

ja Ćirić. Kao pomoćnik u apoteci radi učenik Svećenskog, Gračanlija, laborant po struci, Osman Kozarić. Odlaskom g. Ćirića u Modriču, gradska apoteka ostaje bez diplomiranog farmaceuta. U međuvremenu je bila formirana i apoteka pri Domu zdravlja u Gračanici, tako da je u velikom dijelu kompenzirala aktivnosti gradske apoteke. Novembra 1971. godine, na molbu i sugestije osoblja Gradske apoteke u Gračanici, nakon pedeset pet godina izbjivanja iz svog rodnog mjesta, u Gračanicu se vraća magistar farmacije Samuel Elazar, veliko ime bosanskohercegovačke farmacije.

5. Lik i djelo Samuela Elazara i njegov doprinos razvoju zdravstva i farmacije

Magistar farmacije Samuel Elazar rođen je u Gračanici 17.12.1902. godine, a umro u Sarajevu 23.11.1989. godine u svojoj osamdeset sedmoj godini života. Njegova smrt je značajno proračena u svim medijima i vjerojatno je rastužila njegove brojne kolege, naučne i javne radnike, prijatelje i njegove poštovaoce.

Kako rekosmo, rođen je u Gračanici, koju napušta daleke 1914. godine kada odlazi na gimnazijsko školovanje, da bi mu se i cjelokupna familija 1919. godine preselila u Sarajevo. Farmaceutski fakultet završio je u Zagrebu 1931. godine. Nakon završenog studija farmacije, jedno vrijeme radio je kao farmaceut u nekoliko bosanskohercegovačkih mjesta: Travniku, Livnu, Zenici i Sarajevu. Aktivno je učestvovao u Drugom svjetskom ratu, bio je uključen u ilegalni pokret, snabdijevao je naše jedinice potrebnim sanitetskim materijalom, pa je zbog tih aktivnosti više puta hapšen i proganjan. Još od svojih srednjoškolskih i studentskih

dana interesirao se za biološke nauke, pa je svu svoju ljubav, čak i specijalizaciju posvetio tom poslu. S magistrom farmacije Acom Đuričićem publicirao je knjigu "Ljekovito bilje", koja je doživjela nekoliko izdanja. Najviše svojih intelektualnih aktivnosti posvetio je proučavanju historije farmacije, ali se nije oslanjao samo na ovaj dio historiografije, nego je pisao i o cjelokupnoj historiji zdravstva u BiH, a neke segmente tog rada posvetio je historiji španjolskih Jevreja. Posebno su značajni njegovi radovi iz područja historije zdravstvene kulture u BiH, narodne medicine, te higijensko tehničke zaštite na radu od 17. - 19. stoljeća. Sa magistrom farmacije Acom Đuričićem, također, napisao je djelo "Pregled historije farmacije BiH" koje je izdao Zavod za zdravstvenu zaštitu u BiH 1958. godine. U ovoj publikaciji autori su dali presjek razvoja historije farmacije BiH na bazi vlastite prikupljene dokumentarne građe, članaka i monografija iz ove oblasti nekih ranijih autora (6).

Samuel Elazar se interesirao i istraživao građu i u drugim poljima znanosti. Npr., poznata su njegova istraživanja i proučavanja u rudarstvu, u kojima je tragao za ostacima rudarskih i metalurških radilišta, njihovom prošlošću i distribucijom po republikama bivše Jugoslavije. Iz njegovih radova proistekla su fakta koja govore da su se rudarstvom bavili najstariji stanovnici balkanskog poluotoka, a da je sam rad rudara bio sankcioniran različitim zakonskim aktima i pravilnicima. Jedan od tih zakona potiče iz turskog vaktā iz 1536. godine - to je Ferman uzvišenog Sultana Sulejmana, sina Selim-kana, a odnosi se na zaštitu na radu i sprečavanje korupcije i protekcije.

Suosjećajući sa svojim sunarodnjacima i njihovim stradalništvom od Španije naovamo, posebno tokom Drugog svjetskog rata, pronašao je i izanalizirao prvi autentični zapis o Romima, datiran 1068. godine. Naime, prema njegovom tumačenju, velika seoba Roma započela je u XI vijeku, nakon najezi hordi Muhameda Gazinija u sjeverozapadnu Indiju. Pred tim najezdama Romi su se izmiješali, uz druge nomadske narode i grupe, asimilirali su njihovu i svoju kulturu i običaje, legende i vjerovanja. Svoje interesiranje Samuel Elazar je najviše usmjerio na istraživanje jezika i kulture Roma, te njihove vidove liječenja i planiranja porodice. Tim povodom objavio je publikaciju "Jezik i kultura Roma" u izdanju Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo 1989. godine.

Svoje sunarodnjake i njihovu kulturu proučavao je s više aspekata. Napisao je veći broj eseja iz života i rada bosansko-hercegovačkih Jevreja. Poslije Drugog svjetskog rata, nakon masovnog stradanja, ostalo je malo Jevreja, a i ono što se vratilo živo iz zarobljeništva odselilo je u Izrael. "Ostalo nas je malo. Bojao sam se da će naša kultura potpuno nestati, te sam se dao na prikupljanje španskih romansi". Elazar se tako prihvatio zadatka prikupljanja španskih romansi, u Sarajevu i Bosni. Od prukupljene građe napisao je knjigu "Jevrejsko-španjolski romansero", koja je u izdanju saraevske "Svjetlosti" izašla 1987. godine.

Ovim djelom je otrgnuta od zaborava jevrejsko-španjolska pjesma, a knjiga je ocijenjena kao izuzetno djelo sefardistike našeg i evropskog tla.

Ovaj neumorni kulturni i javni radnik, također je istraživao uticaj vjere na zdravstvenu kulturu našeg stanovništva i stanovništva drugih zemalja. O tome svjedoče Zbornici historije zdravstvene kulture sa njegovim priložima. Pisao je o zdravstvenim radnicima koji su stizali na rad u Bosnu i Her-

Samuel Elazar, u rodnoj Gračanici

cegovinu sa raznih strana Svijeta, od Evrope do Azije i svojim radom unapređivali zdravlje i kulturu našeg naroda.

Samuel Elazar je stalno ukazivao na bogatstvo kulturnog blaga Bosne i Hercegovine koje treba istraživati i o čemu treba pisati. Tako se prihvatio i pionirskog rada na katalogiziranju svih značajnih djela vezanih za zdravstvenu

kulturu Bosne i Hercegovine koja su zatečena u javnim i privatnim bibliotekama širom Bosne i Hercegovine. Bibliografija sadrži djela sređena po abecednom redu, prema nazivu grane medicine na orijentalnim i evropskim jezicima. Nazivi knjiga na orijentalnim jezicima su prevedeni, čime se olakšava rad budućim stručnim i naučnim radnicima u oblasti medicine, farmacije, stomatologije, veterine i srodnih grana (7,8).

Mr. ph. Samuel Elazar uspješno je djelovao u svim sredstvima informiranja. Kao renomirani kulturni i javni radnik napisao je veći broj zapaženih članaka u listu "Oslobođenje", koji se odnose na zdravstvenu prošlost Sarajeva, Gračanice, Zenice, Breze, Vareša. Autor je više dokumentarno-obrazovnih emisija Televizije Sarajevo iz oblasti sefardistike i farmacije. Napisao je scenario za kratkometražni film "Zdravstvo Travnika", po Andrićevoj "Travničkoj hronici".

Njegova radna soba bila je i ostala pravi "zdravstveni muzej" koji će služiti budućim pokoljenjima za inspiraciju u radu kakvu je posjedovao mr. ph. Samuel Elazar. Za naučno-istraživački, kulturni i javni rad dobio je brojna priznanja, među kojima su Orden rada sa zlatnim vijencem i Povelja Saveza naučnih društava za historiju zdravstvene kulture bivše Jugoslavije, za doprinos osnivanju Jugoslavenskog saveza i svoj plodan naučni rad.

Od brojnih funkcija koje je obavljao, spomenut ćemo da je bio jedan od osnivača Naučnog društva historičara medicine, farmacije i veterine bivše Jugoslavije i prvi predsjednik Društva za historiju medicine u Bosni i Hercegovini.

Nabrajanje funkcija, priznanja i odlikovanja, njegovih naučnih radova ni izdaleka ne osvjetljava ovu izuzetnu ličnost. Bio je to čovjek visoke opće kulture, veliki erudita, govorio je više stranih jezika. Brojna pripiska sa javnim i kulturnim radnicima, državnicima i diplomatama, naučnicima iz naše zemlje i inozemstva govori o njegovom obrazovanju i humanosti, dominantnim osobinama Elazarove ličnosti. Njegova usmjerenost na intelektualni rad ostala je u zenitu do kraja njegovog života. Bio je zaokupljen svojim radom i vjerovao je da će ga uspješno okončati. Smrt ga je zatekla na pisanju studije o Ruždi-paši i njegovoj vladavini u Bosni.

6. Zaključak

Gračaničko zdravstvo i gračanička apotekarska služba svoje korijene imaju još u osmanskome periodu. U Gračanici su tokom proteklih stotinu i više godina defilovali vrsni liječnici praktičari, među kojima i nekolicina austrijskih bečkih đaka, od kojih su neki postali renomirani edukatori i nastavnici na sarajevskom i zagrebačkom Sveučilištu. Zahvaljujući njima, zdravstvena služba u Gračanici stekla je epitet dobro organizirane službe, o čemu svjedoče pohranjeni podaci o demografskim, vitalnim i drugim pokazateljima u službama za zdravstvenu statistiku regionalnih zavoda za zdravstvenu zaštitu. Analizom ovih podataka stiže se uvid da je zdravstvena služba u Gračanici stanovništvu ovog grada i njegovih naselja osiguravala kvalitetnu i efikasnu zdravstvenu zaštitu. No, to nije bio predmet ovog rada.

Autor je ovim člankom imao namjeru da ovjekovječi lik i djelo jednog iz plejade znamenitih Gračanlija, mr. ph. Samuela Elazara, doajena bosanskohercegovačke farmacije i poznatog historioografa zdravstvene i socijalne kulture, čovjeka čije je ime poznato i cijenjeno i izvan prostora naše domovine. Naša nedaća i jeste u tome što malo znamo o sebi, što nedovoljno cijenimo svoje pregaoce i njihova dostignuća i doprinose sveopćem napretku i razvitku naše zajednice i našeg komfornog života. Iskustva iz ovog rata, neka nam budu dobra pouka. "Gračanički glasnik" je na putu da neke od nepravdi prema poznatim Gračanlijama, ali poznatim i izvan njene uže sredine, ispravi i na taj način ispuni samo jedan mali dio svog duga prema njima.

LITERATURA

1. Mašić I. Zdravstvo u osmanskome periodu. AVICENA. Sarajevo, 1994: 21-35.
2. Mašić I. Zemaljska bolnica u Sarajevu. AVICENA. Sarajevo, 1994: 7-25.
3. Mašić I., Konjodžić F. Sto godina

Zemaljske bolnice u Sarajevu. U: Simpozij "Ratna medicina i medicina u ratu '93/'94", održan u Sarajevu novembra 1994. godine, zbornik sažetaka, str. 8-9.

4. Mašić I. Prve hospitalne zdravstvene ustanove u Bosni i Hercegovini. Med. arhiv 1994; 48(2): 79-84.
5. Mašić M. Moji stavovi... AVICENA. Sarajevo, 1995: 5-8.
6. Omanić A. Život i djelo Mr. Ph. Samuela Elazara - apel za spas jedne biblioteke. U: Simpozij zdravstvene i socijalne kulture Bosne i Hercegovine, održan marta 1993. godine u Sarajevu, zbornik sažetaka, str. 45.
7. Elazar S., Omanić A. Bibliografija medicinskih djela u SR Bosni i Hercegovini do 1895. godine. "Medicinska knjiga", Beograd-Zagreb, 1984.
8. Mašić I. Medicinske bibliografije u Bosni i Hercegovini. U: Kasim Dobrača: Orijentalni medicinski rukopisi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu. AVICENA, Sarajevo, 1997: 5-16.

